

ÉRTESITŐ.

Dr. Simon József Sándor: »A szép mint agyideg-tevékenység. Hegel metaphysikai aesthetikájának alapjai a Panaisthesis philosophiai álláspontjáról« című, a zombori állami főgymnasium 1883—84-iki értesítvényében megjelent, philosophiai tanulmányának bírálata.

A.

Kritikát írni rendesen háladatlan munka. Ritkán jár érteköszönet, de kellemetlenség többnyire. Semmi sem lévén tökéletes az ég alatt, legkevésbé a philosophia, mindennek van árnyoldala, gyakran a fényoldal híjával. A kritika tehát sohasem dicsérhet feltétlenül, de kifogásolni mindig kénytelen. Azonban a szerzők — csekély kivétellel — még a meg nem érdemelt dicséretet is keveslik, és a megérdemelt kifogásolást is sokalják, személyök ellen intézett merényletnek tartják. Innen azután a replika és duplika és végre csak a gorombaságban erős, csak a személyeskedésben alapos, de az argumentálásban gyöngé, a megítélésben felületes vitának kifejlődése, melyben végre minden tényező vesz. Kárt vall a tudomány, a győző és legyőzött egyaránt. Mert a kis számú olvasó közönség nagy része, nem a vita merituma, hanem a vitatkozók kakasviadala iránt érdeklődik, míg meg nem únja mind a viadorokat, mind a tudományos olvasmányt; a győző vagy elbizakodik vagy boszankodik, hogy az igazság csak nagynehezen törhet magának utat; a legyőzött meg vagy elkeseredik és visszavonul, vagy sértett hiúságból eredő támadással óhajt boszút állani, de »csak azért is«, vitatja egyszer kinyilvánított nézetét, sokszor jobb meggyőződése ellenére. És nem is vállalkoztam volna az ilyen veszedelmes és a tőle távol álló előtt gyakran nevetséges munkára. ha nem hiszem, hogy a kritizálás kíséretében járó kellemetlenségek szigorú tárgyilagosság megtartása mellett mégis csak elkerülhetők; és ha meg nem győződöm arról, hogy a még csak kezdetleges magyar philosophiai irodalomnak minden a legjelentéktelenebb erő tevékenységére is okvetlenül van szüksége. Mert a philosophia, a magas civilizáció ezen legszebb virága, csakúgy acclimatizálható nálunk, ha a

hozzá valamit értők mindnyájan egyesülnek ápolása végett, és egyesült erővel védik meg a közöny hidege és azon, fájdalom, nagyon elterjedt felfogás heve ellen, hogy a magyarnak a philosophia nem való és nem is kell. Isten ments! hogy ezt még soká vallják általánosan; ez megakadályozhatna bennünket a haladásban. Mert — bizonyosság rá a történelem — mindig a gazdagabb philosophiai irodalommal bíró nemzet a civilizáltabb és civilizáléltan nélküle még az is, melynek külső meze szemet kápráztatóan fényes. Azért elismerés illesse meg a magyar philosophiai irodalmat bármily csekély mértékben emelő és gyarapító törekvéseket.

Mínthogy azonban, ha valahol, úgy a philosophia országában igaz azon mondás, hogy sokan vannak a hivatottak, de kevesen a választottak: a kritikának mindig résen kell lennie; sőt nem árt, ha kissé gyanakodó is. Készséggel hajoljon meg ugyan a legcsekélyebb valódi érdem előtt is, ha nem is jár a philosophus köpönyegében és bocsássa be a philosophia fenséges csarnokába; de állja útját az önteltségnek és szálljon vele szembe, ha a philosophus köpenyében hivalkodik is, de alatta üres praetensionál egyebet nem rejteget. Csak ha így jár el, teljesíti lelkiismeretesen kötelességét, érdemli meg a tárgyilagossá kritika nevét. Ennyit kiki követelhet tőle, de sem többet, sem kevesebbet. Azért a fent kitett tanulmány szerzője csak jogával él, midőn előszava záró soraiban követeli: hogy az olvasó és így a kritikus is, előbb »megrüljön bele gondolatainak megértésébe« és csak azután ítéljen; de túllép a korláton, midőn a kritikának praeküdjikál, ugyanott mondván: »Meginthatatlan ugyanis abbéli meggyőződés, hogy valamint az engemet nem értő dilettantstól természetesen csak elítélést, úgy a minden gondolatomat átértő szakembertől legalább némi elismerést várhatok. Bármelyik legyen azonban jutalmam, egyet, t. i. most megkezdett utamat — azt hiszem — sohasem kell megváltoztatnom.«

Subjectiv meggyőződés hangoztatása mindig felesleges, mert a kritika sohasem törődik vele. Ugyanis a kritika nem azt keresi, miről van, vagy nincs a szerző meggyőződve, hanem azt, mi igaz, mi nem abban, a mit mondott. Mert a subjectiv bizonyosság néha nem objectiv igazság, és az objectiv igaz néha subjectiv nem bizonyos. És a mely kritikának tárgyilagossá kimutatnia sikerül, mi igaz, mi nem, a bírált műben, az nem dilettans, ha el is ítél; a melynek pedig ez nem sikerül, az nem szakszerű, ha elismerést is szavaz.

Különb, ha tökéletes philosophiai mű megírásához nem kellene egyéb, erősen hangoztatott subjectiv bizonyosságnál és hypertropháló önértélemnél: a szóban levő tökéletesnek volna mondható. Még hagyján, hogy nemcsak a maga, hanem az alapjául szolgáló philosophiai rendszer számára is eredetiséget praetendál (7. old. 4. kik.); de sans gène »alapvető«-nek (75. old.),

életrevalónak és olyanak mondja magát, mint a milyenek helye biztosítva van »a concret tudományok örök hazájában.« (94. old.)

Az alapjául szolgáló rendszer meg — neve: »Panaisthesis« — a philosophia összes problémáinak megoldására kizárólag hivatottnak van odaállítva (14. old. 1. és 2. kik.). Az »eddigi« philosophiai rendszerek egytől-egyig nem egyebek immár hasznavehetetlen frázisok és tévedések halmazánál. Hegel még a legnagyobb kegyelemben részesül, a mennyiben a tanulmány elismeri, hogy a legnagyobb philosophusok közé tartozik, de csak azért, hogy kellő világításba helyezze a »Panaisthesis« teremtőjét. En legalább nem tulajdoníthatok más értelmet ezen passzusnak: »Hegeltől ide (t. i. »a Panaisthesis«-ig) már csak egy lépés. S a ki e lépést már megtette, az csodálattal eltelve kénytelen bevallani, hogy philosophiai alkotása Hegelt a világ legnagyobb gondolkodói közé emelte.« (16. old. u. kik.). Szinte önkénytelenül gondolja oda az olvasó: hát hová emeli még a »Panaisthesis« a maga alkotóját!«

Kétségenkívül az olvasó közönség meg fog botránkozni a modoron, melylyel a dolgozat az összes »eddigi« philosophiákkal és aesthetikákkal elbánik. A mi engem illet, megvallom ugyan, hogy a tudományos irodalomban hasonlóval nem találkoztam, de azért nem botránkozom meg rajta. Isten neki! tartsa magát kiki tetszése szerint Goethenek a szerénységre vonatkozó classikus mondásával szemben. — Ha bebizonyúl valakiről, hogy csakugyan nem tartozik azok közé, kiknek szerénykedniök kell, — az a tudományra nézve olyan nyereség, melyet nem csökkenthet a szerénység hiánya; ha pedig be nem bizonyul: óla, — az a tudományra nem lehet veszteség, mert a tudomány nem vezethető félre a legerősebben hangoztatott frázisokkal sem.

B.

»A szép mint agyideg-tevékenység« című, terjedelmét tekintve — 78 oldal tiszta szöveg — könyvnek is mondható tanulmánynak alkatrészei: előszó, bevezetés, 8 szöveg-paragrafus.

Az előszóban a szerző egyrészt polemizál a divatos, de szerinte laikus és avult nézet ellen, hogy a tudományos aesthetika a művészetek törvénykönyve; másrészt a maga felfogását következőképen jelzi: »Ő (t. i. az aesthetika) korántsem tárcacikk-modorban írt üres frázisok halmaza; nem pusztán játék a nyelvel, hogy a gondolatok hiányát elpalástolja, hanem a szellem égi tevékenységének megfelelő realis tudomány, melynek nyelve mint másodrendű kell hogy feloszoljon pozitív, concret gondolatainak, mint elsőrendű tényezőinek intensiv világában« (7. old. 2. kik.). Azután az olvasóhoz fordul a már fent említettem subjectiv meggyőződésének hangoztatásával.

A bevezetés magában foglalja a dolgozat tárgyának körül-vonalozását és a philosophiai álláspont »érzékeltető megvilágítását.« Tárgyul fel van tüntetve Hegel aesthetikája, s »különösen metaphysikai aesthetikájának alapjai;« — mit a szerző azért választott, mert Hegel lángesze legmélyebben hatolt eddig a szellem abstract tevékenységeibe, s mert »a szép eszméjének való megoldása csak metaphysikai alapon lehetséges.« (V. ö. a 9. és 10. old.)

Következik egy új philosophiai álláspont szükségességét okadataló, az »eddigi« philosophiai rendszerek kritikáját és egy-szersmind a szerző által elfogadott új álláspont kifejtését tartalmazó excursio, mely abban culminál, hogy az »eddigi« rendszerek azért nem elégíthették ki a vizsgálódó emberi szellemnek a saját »tevékeny létének érzéki felfogását« elutasíthatatlanul követelő igényét, mivel »a lét alapjául gondolatszülte, abstract tény« tettek »nem létező jelenségnek és nem jelentkező létnek ellenmondásos absurd feltevéséhez« jutottak és ennek következtében végzetesen tévedtek, mert a lét és jelenség azonos. És minthogy a panaithesis ezen alaptévedést elkerüli és az emberi szellem abbéli igényét, hogy létét érzékileg felfogja, egyedül elégíti ki, azért fogadta el »A szép mint agyidegtevékenység« szerzője aesthetikai fejtegetésében álláspontul; azért nevezi új álláspontnak és a neki megfelelő módszert »az eddigi iskola-philosophiák körén kívül eső«-nek.

A szöveg természetesen a feladat, a szép eszméjének »concret« megoldását tartalmazza. A fejtegetésben el van ugyan fogadva Hegel speculatiojának az aesthetikára vonatkozó eredménye, de csak mint fél igazság szerepel; mert Hegel is azon alaptévedést követte el, hogy a lét alapjául a »gondolatszülte«, az »abstract« tényt tette, minek következtében nem juthatott a teljes, hanem csak az »abstract« igazsághoz. De a teljes igazságnak »concret«-nek, érzékileg felfoghatónak kell lennie. A »Panaisthesis« előnye Hegel rendszere felett tehát abban áll, hogy a mit Hegel csak félig (abstract), azt a »Panisthesis« egészen (concret) érte el. Hegel philosophiája az alap, a »Panaisthesis«, a betetőzés. Ennélfogva Hegel aesthetikája is kiegészítésre, correctióra szorul; mit a szóban levő dolgozat megadván. Hegel aesthetikáját nemcsak hogy megvilágítani, hanem tovább is fejleszteni véli azon pontig, mely minden igazi philosophiának és így implicite az aesthetikának is végcélja, t. i. a lét tevékenységének érzéki felfogása.

A mint tartalmának ezen vázlatából kitűnik, a dolgozat kettős célt tűzött ki magának: egyfelől új philosophiai rendszer alapján és ennek megfelelő módszerrel »a szép eszméjének concret megoldását;« másfelől ezen megoldással Hegel aesthetikájának megvilágítását, illetőleg továbbfejlesztését. Ez által a kriti-

kának is meg van jelölve a teendője; és szinte kínálkozik a következő munkaprogramm:

I-szor. Megállapítása annak, mennyiben új és mennyiben tartható fenn tudományosan a »Panaisthesis« rendszere, mint a dolgozat philosophiai alapja.

II-szor. Constatálása annak, mennyiben oldja meg »A szép mint agyidegtevékenység« kitűzött feladatát az elfogadta álláspontról és milyen értéke van az eredménynek.

III-szor. Meghatározása általános philosophiai színvonalának és ennek alapján eldöntése ezen kérdésnek: elfogadható-e »A szép mint agyideg-tevékenység« Hegel aesthetikáját megvilágító, illetőleg tovább fejlesztő dolgozatul?

Ha kritikám ezen hármias feladatnak tárgyilagosan megfelel és az ekként nyert alapon képződött meggyőződésből hozza a tételét, sine ira et studio, — azt hiszem, hogy akkor ítélete az objectiv igazság attribútumaival is bír; és ha igen, közönyös lehet rám nézve, kik közé soroz a szerző; nem nyerek vele, ha a szakferfiak közé iktat is, nem vesztek vele, ha a dilettansok közé is.

I.

Új, a tudományos fejlődést előmozdító philosophiai rendszer megalkotása nem csekélység; a művészet bármely alkotásával egyenrangú, ki egyet megalkot, bíráló és ritka szellem. Szívemből, kívánom, hogy támadjon közöttünk minél több ilyen szellem. Hatalmasan lendítene philosophiai irodalmunkon, mely mi tűrés-tagadás benne, eddig elenyészőleg csekély kivétellel* a nyugati, különösen pedig a német philosophia gazdagon terített asztaláról hulló morzsákból elősködött. De bármennyire kívánatos is egy új, tudományunk fejlődését és az idegenek alól való emancipálását előmozdító rendszer: a »Panaisthesis« magyarnak ugyan magyar, de nem olyan, milyen irodalmunknak kellene. Hogy erről meggyőződjünk, nem szükséges egyéb, mint egyrészt megismerkedni a tartalmával, másrészt összehasonlítani más rendszerekkel.

Azt hiszem, nem véték a tárgyilagosság ellen, ha előre tételezem fel, hogy a »Panaisthesis« rendszere is, mint addig valamennyi — kivételt a történelem legalább nem ismer — elődjeinek valamelyikére, vagy többjére támaszkodik, akár tovább fej-

* Nem mulaszthatom el, hogy ezen csekély kivételek közül, Böhm Károly »Az ember és világa« című munkáját ne említsem, mely a mienknél sokkal gazdagabb philosophiai irodalomban is feltűnt és méltatás tárgyát képezte volna. És mi történt vele nálunk? Ugyszólván agyonhallgatták. Nem tudom szándékkal-e vagy a megértéséhez szükséges előképzettség hiányából? De akármi is volt az oka, az agyonhallgatás ténye szomorú bizonyóságot tesz arról, hogy nagyon elmaradtunk. —y —ö.

le-ztőleg, akár polemizálólág; mert rendszeren az előadás előzi meg az írást, sőt fájdalom, gyakran a gondolkodást az írás.

Mind a rendszer tartalmának megálapítása, mind összehasonlítása másokkal, nehézséggel jár a szóban levő dolgozat alapján, mert ismeretlen lévén a »Panaisthesis« eredetében (a hivatalos értekezésről — Magyar philos. szemle I. évf. 5. füz. »A bölcsészet problémája« — olvasatlanul is, bizonyára kicsinyítés nélkül feltehető, hogy nem olyan, miszerint megírása után a »Panaisthesis« a philosophiai előképzettség sine qua non-ja lenne, mint pl. Kant rendszerének ismerete) egyrészt biztosan nem tudható, feltétlenül vallja-e a »Panaisthesis« a dolgozat fejtegette és alkalmazta elveket? másrészt nem értett-e valamit félre »A szép, mint agyideg tevékenység«? A tartalom megálapításánál és összehasonlításánál tehát — nehogy becsúsztatással vádolhassanak — a dolgozat a »Panaisthesis«-re vonatkozó adatait szórul-zóra idézem, minek következtében a felelősség a hűségért reá haramlik.

A dolgozat szerint a »Panaisthesis« megalkotása a philosophia történelmi fojlódéseinek eredménye szükségképen; »ha csak az emberi szellem kétségbe esve saját tehetetlenségén, végkép le nem akar mondani tevékeny létének érzéki felfogásáról.« (44. oldal 1. kik.). Ezen végcélt az eddigi philosophia nem érthette el, mert »az érzéki világ alapjává abstract gondolkodás szülte ténytetest«, (13. old. 3. kik.), »a legegyszerűbb jelenségmozgások mögött még más létet keres« (15. old. 1. kik.) és ennek következtében a »nem létező« jelenségnek és »nem jelentkező létnek ellenmondásos, absurd feltevéséhez« (14. old. 1. kik.) jut, holott »a lét és jelenség azonos« (n. o.). Ezen feltevést az új philosophiának »meg kell örökre semmisítenie« (u. o.). Azért a »Panaisthesis« álláspontja a legegyszerűbb érzéki jelenséget: a magában és másra feszítő ténytetest minden érzéki lét alapjává« (14. old. u. kik.). »Ezen tevékeny érzéki lét legegyszerűbb egyedi alakja a parány-feszállapot — a parány mint tevékeny érzéki terjeszkedés (15. old.). »A testek különböző lényege és működése és ezek folytán a jelenségek különbözőségei is az érzéki terjeszkedő parányok lényegének qualitativ tömörítése és működésük hatékonyságának különböző fokozataiban rejlik, valamint a parányok mozgásának és csoportosulásának különbözőléteiben is« (15. old.) »A feszítő, térbelileg terjeszkedő parány tehát a »Panaisthesis álláspontján a keresett *ὄρω; ὄν*, maga a lét s egyúttal jelenség, mely önönmagának a substantia is« (16. old.), »melyből a mindenség »teljes mibenléte végtelen kombinációiban alakul« (29. old. 3. kik.). »Egyediségében, elkülönödöttségében tényleg nem létezik« (30. old.). »Mint paránylét elrejtőzött, s a magánlét, substantia stb. alácsát öltve fel, bújósdit játszott az őt kereső szellem-óriásokkal« (30. old.).

»Legegyszerűbb complicatiói a szervetlen világnak, magukban és másokra feszítő érzéki tényeiben tapasztalhatók« (21. old.). Összetettebb complicatiója a szerves világ és ebben a legösszetettebb az agyidegrendszer képező protoplasma (V. ö. a 29. és 30. old.), melynek ellentét nélküli tevékenysége a szellem (I. a 25. old.). »Egész szellemi tevékenységünk az agyvelő rendkívüli finom és végtelenül bonyolult idegrendszerében keresendő. Ezen idegrendszernek alkotó elemei, az idegszálak és idegsejtek; amazok miut vezetők és kapcsoló elemek, emezek mint emlékezetünk székhelye«. (21. old.) »A protoplasma rendkívül képzékeny alakulatában a kívülről jövő behatások megfelelően utánképződnek« (30. old.). Az ő legelső tevékenység-formája bizonyos közvetlen, külérzéki külbehatások szerinti alakulásban, azaz bizonyos külbehatások felfogásában áll« (41. old.). »A külfeszítő tény terjeszkedő alakulata ugyanolyan intenzitással bíró sejtalakulattá válik.« (30. old. u. kik.) »Az agyplassonnak az a jellemző sajátysága, melynél fogva a végtelen idegsejt alakulatok egy nagy összvénybe forrasztva tűnnek fel, alkotja az egybevetítés végtelen tényét.« (40. old.) »Ezen intenzív egységes tényben és jelenségben van az öntudat.« (40. old.) »Az én, a lélek mint tudatos lény a végtelen realis idegsejt-alakulásoknak és konkrét kapcsolataiknak tevékeny összvényében rejlik.« (53. old. u. kik.)

»Az egyes idegsejtekben milliányi és milliányi számban alakult és fentartott egyedi külbehatások utánképzetei alkotják e szerint azon emlékezet-elemeket, melyek azután az elkülönödött, összekötő idegszálak milliányi és milliányi által a gondolkodás és képzelés végtelen változataiban megszámlálhatlan kapcsolatba hozatva, a tevékeny tudatot alkotják.« (29. old. u. kik.)

»Egy roppantul kifejelett, utánképzett világ ez, mely teljesen magában hordja a külső nagy világot, végtelen átalakulásainak természet szerű összefüggéseiben. Az a nagy, örökké tevékeny és változó világ ez, mely milliárdnyi és milliárdnyi alakulatait örök körfolyamatban teremti, csakhogy végtelenül kisebb, végtelenül koncentráltabb, tevékenyebb és így hatalmasabb. Ellenmondás nélkül *nem képzelhetünk semmiféle jelenséget, melynek való léte fel nem volna található itt*; minden tünemény egyúttal *meghatározott egyedi léttel bír* a protoplasma belidegvilágában, mivel szellemünk *egész világa az agyileg-tevékenység konkrét alakulataiban van összpontosítva.*« (Főhely. 21. old.)

Az akarat az agyideg-működésnek reflex tevékenysége (V. ö. a 81. old.)

»A természet nem mutat mást, mint soha meg nem pihenő körfolyamatos változást, át- meg átalakulást.«

Ime a »Panaisthezis« rövid tartalma. Hiányozhatik egyik

másik részlet, de a rendszer főbb tanai elő vannak sorolva. És az elősorolt elegendő, egyrészt a »Panaisthesis« philosophiai irányának, valamint azon helynek meghatározására, mely az ismert philosophiai rendszerek közt megilleti, másrészt annak megállapítására mennyiben új és mennyiben tartható fenn tudományosan.

A philosophiai előképzettséggel bíró olvasó, megismerkedvén tartalmával, a »Panaisthesis«-t habozás nélkül materialistikus irányúnak fogja ítélni. Ezen ítélet nézetem szerint helyes. A materialismusra vall a »uagában és másra feszítő«, térbelileg terjeszkedő parány feltevése az érzéki, a »Panaisthesis« szerint egyedüli lét alapelmévé, valamint a szellem identificálása az agyvelő funkcióiával, úgyszintén azon követelés, hogy a philosophia a lét é r z é k i felfogását tekintse végcéljául.

Nem szenved kétséget, hogy a materialismusnak elévülhetetlen érdemei vannak. Az általa kijelölt irányban kifejtett munkásság néhány eredménye megbecsülhetetlen szolgálatot tett a tudománynak. Es ha a »Panaisthesis« a materialismus ezen resultátumait csak egygyel gyarapítaná, joggal követelhetne elismerést. Csakhogy az, a mit a »Panaisthesis« nyújt, részint elavult, részint hasznavehetetlen. Így a »szellem-óriásokkal bujósdit játszó«, »a léttel azonos«, »magában és másra feszítő«, »térbelileg terjeszkedő«, egyediségében és elkülönödöttségében tényleg nem létező« »paránytény« mindnyájunk jó ismerőse, dacára a cifra köntösnek, melyben, és az újonnan váltott névnek, melylyel a »Panaisthesis« bemutatja. A kópé, ki minduntalan új meg új jelmezt öltvén, diadalmas bujósdit játszik a szellem-óriásokkal, és kit a »Panaisthesis« végre-valahára ismét megcsipett — bizonyosan a szellem-óriások nagy öröme — nem lehet senki más, mint a Demokritos több mint kétezeréves fia. Gyakran kísértett ő már, mind hajdanában, mind mostanában. Buffon idejében is megjelent és pedig majdnem ugyanazon ruhában, melyben a »Panaisthesis« praesentálja; csakhogy akkor élő molecule volt a neve. Ki bővebb tudósítást akar róla, üssön fel Diderot, Holbach, Lametrie stb. munkáit, ha ugyan a feledés vastag porrétege miatt még olvashatók. Vagy a ki a porolást röstelli, megismerkedhetik vele különböző costume-jeinek dacára, a korunkban ismét nagyon elszaporodott tudományos kérdődzők egyik specietének, a »Stoffwechsler«-ek számos munkáinak közvetítésével.

Különben távolról, a »Panaisthesis« parányténye Lotze mondjára is emlékeztet.

Nem ismerem ugyan a »Panaisthesjs« subiectiv genesisét, de nem vélek csalódní ha mondom, hogy Lotze philosophiája

* Jó ötleteiről ismert B A barátom, azt mondja róla, hogy úgy feszít abstracte mint a pozsonyi kutya Nyitrában concreté.

befolyást gyakorolt reá. A »Panaisthesis« törekvése, »a lét érzéki felfogására« Lotze azon követelésének akar — úgy látszik — megfelelni, hogy minden organicus folyamat mechanice magyarázandó és hogy physikai physiologia alkotandó (Metaphys. II. r.). Azt azonban biztosan tudom, hogy az idealismus alaptévedésének (t. i. a gondolatnak — Denken — a léttel — Sein — való identificálása) felfedezése nem a »Panaisthesis érdeme.

Nem mondható újnak a »Panaisthesis« azon tétele sem, hogy mindaz, a mit szellemnek nevezünk, az »agyplasson tevékenysége.« Szakasztott mása ez, hogy egynél többet ne enlítsek, Cabanis hírhedt mondásának: »Les nerfs-voilà tout l'homme.«

Mindez azonban a rendszer eredetiségét és életerejét távolról sem érintő csekélység. A rendszerek sorsa »punctum saliens«-ök fentarthatóságától függ, mert »fällt der Mantel, so folgt der Herzog nach.«

A »Panaisthesis« punctum saliens-e ez: minden ami van érzéki lét; a jelenség azonos a léttel.

Nem tudom úgy értelmezni-e ezen axiomát a »Panaisthesis« is mint a tanulmány, melynek alapul szolgál? — ugyanezen consequentiákat vonja-e le belőle? — de ha igen, úgy a felállított axiomát vagy tökéletlen speculatio eredményének, vagy Lotze azon tételének félreértéséből származó hibás conclusiónak kell tartanom, hogy sem a reális történést (Geschehen = a »Panaisthesis« tevékenysége) annak megismerésétől dualisztikusan elválasztani nem szabad, sem ezen kettészakítottságot kiindulási pontul venni; mert különben a világ valósága és annak megismerése sohasem fog congruálni. A megismerés processusa a történést integráló részének veendő! (Metaphys. III. r.)

Jól tudom, hogy a speculációban hibát elkövetni, másnak gondolatait félreértetni — hívált ha oly mélyek, mint Lotze metaphysikájában — nagyon könnyen lehet. De a ki magának önálló rendszer megalkotását praetendálja, annak nem szabad speculatiójában olyan hibát elkövetni, mely a gondolkodás sarkalatos, az identitas törvényével homlokegyenest ellenkezik; nem szabad másnak — feltételezem, hogy Lotze — félreértett gondolataiból oly conclusiót levonnia, mely le nem származtatható, ha az eredeti gondolatok mint praemissák helyesen vannak értelmezve.

Egyébiránt szívesen constatálom, hogy a »Panaisthesis« punctum saliens-e akár tökéletlen speculatio, akár más valaki félreértésének eredménye, egészen új és eredeti. De a mennyire szívesen constatálom ujságát és eredményét, ép annyira határozottan tagadom tudományos fentarthatóságát. Biztosan megcáfoltatás veszélye nélkül tehetem, mert valamennyi auctoritás és a mi ennél több, a dolog fogalma mellett van.

Ugy a multban mint a jelenben, a jelenség (Erscheinung) philosophiai meghatározásával igen sokan foglalkoztak. Ezen tér tehát nem olyan, melyen akár nagy felfedezéseket várni, akár önkénytes feltevésekkel experimentálni lehetne. A kérdés meritumába, nézetem szerint, Lotze legmélyebben hatott. Megingathatatlan azon tétele, hogy a jelenség nemcsak egy jelentkező, hanem egy olyan tényezőt is postulál, a melynek jelentkezik. Ezt a jelenség fogalma elutasíthatatlanul követeli. Midőn tehát a »Panaisthesis« a jelenséget nem tagadja, — mert nem tagadhatja, — csak az »érzéki« léttel azonosítja, egyszersmind elismeri, hogy a hol jelenség van, ott két a vonatkozás viszonyában levő reális tényező is van. De ennek elismerése mellett, az »érzéki« lét és jelenség azonosságának fentartása lehetetlen. Mert ha más a jelentkezés, más a jelenség subjectuma (és a dolog úgy van), a jelenség, pedig mint objectivitásra vonatkozó látszat subjectumának tudatos állapota, melybe a jelentkezés következtében jut: a jelenség subjectumának állapota nem lehet a jelentkezés subjectumának léte, mert különben ez olyan létező volna, melynek léte nincs ő benne, hanem másban, a mi nem ő, vagyis olyan létező, mely nem létezik.

Ha a »Panaisthesis« azt mondana, hogy a hol jelenség van, ott létnek is kell lenni, nem mondaná ugyan újat, de igazat; azonosítván azonban a jelenséget az »érzéki« léttel, újat mond, de képtelenséget.

Egyébiránt nem hízelgek magamnak azzal, hogy a »Panaisthesis« hiteit philosophiájuk tarthatatlanságáról meggyőztem volna. Sőt biztosra veszem, hogy egyszer elfoglalt álláspontjukon továbbra is megmaradnak; és onnan, mint a többire, úgy azon philosophiára is szánakozó mosolylyal tekintenek, mely a fenti argumentálást szolgáltatja. Nincs kifogásom ellene, de nekik se legyen, ha én ezen általuk lenézett philosophiát jelentőségre nézve talán Kant utána, de minden körülmények közt a »Panaisthesis« elé állítom.

Tagadhatatlan annak újsága és eredetisége is, a mit a »Panaisthesis« az »agyplasson« mivoltáról és tevékenységéről mond (L. a főhelyet a 21. old.). Csakhogy ennek sincs a lét és jelenség azonosítása által nyert, nagyon is ingatag alapon kívül, más támasza. Lotze egyik művében (Med. Psycholog.) szól ugyan a lelki élet physiologiai mechanismusáról, de egyszersmind határozottan tiltakozik azon feltevés ellen (Allg. Physio, log. des körp. Leb.), hogy a tudomány már azon pontig ért, melyen valamennyi élettüneményt mint physikai és chemiai folyamatot feltüntetni lehetne; sőt constatálja, hogy az igazi tudomány elismeri a természet-felfogás szerinte három (ideális, dinamikus, mechanikus) módjának lehetőségét és jogosultságát. Persze hogy sokkal ártatlanabb dolgokat tárgyal a »Panaisthesis« -

nél és ennek felülmulthatatlan merészségének nyomába sem ér. Arról azonban sem ő, sem más alapos ismerője a physiologiának és anatómiának nem mond egy betűt sem, hogy a gondolat realis léttel bír, és hogy az agyvelő a realison létező gondolatok realis »synthesise« (inkább talán bolya), mely mint azon csodadolgokat megcselekszi, melyeket »A szép mint agyideg-tevékenység« a 21-ik, 40-ik és 53-ik oldalon felsorol.

Nem tudhatom, van-e a »Panaisthesis«-nek ezen állításokat bizonyító argumentuma? mert »A szép mint agyideg-tevékenység« című dolgozatban egyet sem találtam. De ha meggondolom, hogy a dolgozat úgyszólván a »Panaisthesis« paraphrasisa, nem vélek csalódní, ha feltételezem, hogy azért nem találtam, mert a »Panaisthesis« argumentumok teljes hiányában szenved.

Mindent összefoglalva a »Panaisthesis« egyik része olyan, mely fölött a tudomány már régen napirendre tért: másik része olyan, melyet még nem fogadhat el, és hogy a jövőben elfogadja, az ellen valamennyi indicium szól, mellette egy sem. Ennélfogva egészen véve azon rendszerek közé tartozik, melyek absolut hasznavehetetlenségük és tarthatatlanságuk mellett, egyfelől, vagy öncsalódságból, vagy mystificálási szándékból — akadt már olyan is — régen megcáfolt dolgokat új bölcsesség gyanánt találnak fel, anélkül, hogy a régít legalább új érvekkel támogatnák; másfelől a szem nem látta, fül nem hallotta újat megdönthetetlen igazságnak hirdetik; anélkül, hogy ezen újat a tudomány már meglevő biztos eredményeire fektetni megpróbálnák.

II.

Vannak esetek, midőn hamis praemissákból helyes conclusió lehozható és a tarthatatlan állásponttól kiindult kutatás mégis értékes eredményhez jut. Valamely dolgozatot tehát csak azért, mert kiindulási álláspontja hibás, sohasem szabad az objectív kritikának elítélnie. Valamint Colon érdeme cseppet sem csökken az által, hogy Kelet-India helyett Amerikába jutott, úgy nem lesz kisebb azon kutató érdeme sem, ki a keresett helyett más, a tudományra nézve értékes dologra talál. Sőt ha felfödözéshez nem is jut, bátorságáért, hogy járatlan uton igyekezett céljához, elismerésre mégis tarthat számat; feltéve, hogy ért a veszély legyőzéséhez és erejét túl nem becsülvén, botorul el nem vész. Ilyen, járatlan uton tett felfödözési utazás eredménye »A szép mint agyideg-tevékenység« A felfödöző megmutatja benne a tudomány-világ új részének kincsét és csodás vidékének képét. Mielőtt bámulattal és örömmel hódolnánk, lássuk nem változik-e át értéktelen kavicsalmazzá a vélt kincs és ködképpé az elénk tárt vidék?

»A szép mint agyideg-tevékenység« című dolgozat célja: »a

szép, eszméjének concret megoldása « »Nem azt akarja meghatározni, mikor ébreszti fel valamely természeti vagy művészeti jelenség valakiben a szép egyetemes érzék tevékenységét, — hiszen e tisztán subjectiv dologhoz ép oly kevéssé lehet az aesthetikának köze, mint a matematikának ahhoz, mikor érti meg valaki a Newton tételét — hanem azt, miben áll a szép egyetemes érzéktevékenysége maga, miben különbözik a végtelen szellem másnemű tevékenységeitől.« (6. old. 2. kik.) — Énnélfogva a »a szép eszméjének concret megoldása céljából«, a »Panaisthesis« kalauzolása mellett »a szép való létét keresi fel s leg egyszerűbb ér z é k i a l a p j á n a z ő tapasztalati jelenségéből iparkodik megfejteni egyetemes tevékenységét« (15. old.).

A dolgozat feladatának ezen formulázásában egyrészt a szép, mint érzéktevékenység lévén fixálva, másrészt a vépet alkotó ezen érzéktevékenység valóban, realisan létezőnek: a megoldás csakis a szép eszméjét képező érzéktevékenység minden oldalú meghatározásából és annak kijelöléséből állhat, hol van ezen érzéktevékenység és így a szép való léte is.

A szép mint érzéktevékenység?! És a dolgozat vállalkozik rá, hogy leírja qualitative és quantitative meghatározza, a hasonlótól megkülönbözteti, a különbözőkkel összehasonlíttja és hogy megmutatja a helyét, hol realis »egyediségében elkülönödött« »való« léttel bir? kérdi az olvasó bizonyára álmélkodva. Tagadhatatlan, hogy álmélkodásra van is oka. Mert e mellett eltörpül mindaz, mit a materialismus legmerészebb bajnokai valaha mondtak; mert ezzel legfőlebb dr. Jaeger be nem váltott ígérete, hogy a lelket megkötözve fogja praesentálni, hozható párhuzamba; mert ez túlesz a legvakmerőbb materialismus elbizakodottságán, mely eddig nem mert többet kockáztatni azon állításnál, hogy agyvelő nélkül nincsen szellem. Mind igaz! sőt abstrusabb thesis a felállítottnál nem képzelhető, és ennek dacára nem tagadható meg tőle sem a logikai következetesség, sem az okadatoltság. Nem, mert a »Panaisthesis« teoriájának praktikus alkalmazásából ered, mert a dolgozat a »Panaisthesis« sarkételére: a mi van, érzéki lét; a jelenség azonos a léttel, — van építve.

A gondolatmenet a következő: Minden jelenség azonos a léttel; minden lét térbelileg terjeszkedő (a lét alapelemének a magában és másra feszítő parány feszítésének következtében); minden térbelileg terjeszkedő lét érzéki lét (concret); minden érzéki lét érzékileg felfogható, tehát a jelenség érzékileg felfogható. De az eszme jelenség, tehát az eszme is érzékileg felfogható. A mi érzékileg felfogható, annak valahol realisan léteznie kell. Minden, a mi létezik, vagy a szellemben vagy a természetben létezik; de az eszme nincs a természetben, tehát a szellemben van. De mind az, a mi szellem, a realis agyideg-tevékenység; tehát az eszme is agyidegtevékenység.

Mind kifejtésére annak, miben áll a szépet képező agyideg-tevékenység, mind folyamata térbeli és időbeli viszonyainak meghatározására szükségképen módszer kell, mert különben a resultatum tudományosan nem állapítható meg. Az olvasó tehát kétségen kívül azt várja, hogy most az agyvelő anatómiájára és physiologiájára nézve új adatok és felfedezések egész halmazát fogja találni, új, a kutatásnak a siker garantiáját nyújtó módszert. »A szép, mint agyideg-tevékenység« című munkát adaléknak fogja tartani a még külföldön is alig megtört úton haladó physiologiai psychologia megalkotásához. Örülni fog annak, hogy a tudomány ezen, a legnagyobb készütséget, a philosophus mély belátásának, a természettudós éles exact megfigyelésével való párosítását követelő ága, már nálunk is szakavatott munkásra talált és örömeiben elfelejti, hogy a dolgozat alapja hibás és tarthatatlan. Várakozása és öröme hiábavaló, mindebből a dolgozatban semmi sincs, mindennek sem híre, sem hamva. De minek is lenne?! — A dolgozat metaphysikai szempontból Hegel dialektikai módszerének segítségével határozza meg az »agyplasson« önkifejlődésének processusát eszmévé.

Ki a szóban levő dolgozatot nem olvasta, biztosra veszi, hogy vagy humorizálok, vagy mystifikálásom töröm a fejemet, ezt írván. Isten ments! mindkettőtől távol vagyok. Betűről-betűre úgy van, a mint mondom.

Nem tudom másutt megbírálnák-e a dolgozatot? De nálunk töviről-hegyire való megbírálása kötelesség, bár terhes és kellemtelen. Mert különben, tudomást szerezvén róla — minden lenetleges — nem mondhatná-e joggal a külföld: »et cela passe pour philosophie« Magyarországon? Hát az ilyen dolgokat szent borzalommal fogadó magyar közönségnek nem kötelesség-e tudtára adni, hogy a legnagyobb non-sens is mély bölcsészetnek tűnhetik fel a laikus előtt, ha úgy van írva, hogy meg nem értheti?

Metaphysikai álláspontról, Hegel dialektikai módszerével eszközli tehát »A szép, mint agyideg-tevékenység« »a szép eszméjének concret megoldását.« De hogyan metaphysikai álláspontról és Hegel dialektikájával? A legtermészetesebben a világon. Minthogy »abstract szellemi nem teheti érzékelhetővé a concret világot, a lépést okvetlenül meg kell tennünk és az abstract, absolut eszmét concret, ellentét nélküli tevékenységgé kell változtatnunk.« (11. old.) És ha az, mit szellemnek neveznek, nem egyéb az »agyplasson« egyetemes ellentét nélküli érzéktevékenységénél — »Panaisthesis« szerint nem is lehet egyéb — és Hegel lángesze a lét titkáig abstracte legtovább hatolt, dialektikai módszerével egészen helyesen határozta meg és fejtette ki annak kivételével, hogy absolut ideáját nem változtatta concret érzéktevékenységgé (a mi a »Panaisthesis« halhatatlan, korszakot alkotó érdeme): mért nem lehetne az agyideg-tevékenységet me-

taphysikailag ép úgy feltételezni, mint Hegel az ő ideáját és a dialektikai módszer segítségével az agyideg-tevékenységet általában és a szép agyideg-tevékenységet különösen, meghatározni és kifejteni? hiszen az igazi »concret« idea nem a hegeli, hanem a »Panaisthesis« egyetemes ellentét nélküli agyideg-tevékenysége. Ime a »metaphysikai« álláspont és a dialektikai módszer alkalmazásának okadatolása.

A módszer alkalmazásának illusztrációjául szolgáljon a 3. §. néhány részlete.

»A művészetre nézve Hegel három követelményt állít fel: először is valamely tartalmat, célt, jelentést; másodsor a kifejezést, e tartalomnak jelenségét és realitását; és végre harmadsor mindkét oldalnak egymáshoz való olyforma viszonyát, hogy a külső, a különös kizárólag, mint a belsőnek előállítása jelenjen meg.« (A subjectiv objectiválása.)

»Ha visszatérünk most már a protoplasmának végtelen számú és idegszálakkal rendkívül gazdagon átszőtt idegsejtalakulataira, akkor ezen Hegel követelte (művészeti) tartalmát, a szemléletnek egyedi központi *idegsejt-alakulataiban* találjuk meg... »A kifejezést viszont e középponti szemlélettel kapcsolatos egyetemes és egyformán középponti elemekből álló *synthesis* egyedi jelensége képezi.« ... »Igy kell a tartalomnak magának subjectivvé lennie. Mert csakis a mindent összefoglaló agyideg-tevékenység az, mely saját tartalmát saját összegyűdésében teljesen kifejezheti. S ez volna a subjectiv objectiválása« ... »subjectiv protoplasma tevékenység valóban is létezik, ő maga igazán az egység s nemcsak a belső egyedül, hanem ennek megvalósulása is a külsőben, a saját érzékvilágában...«

Ekként jut a dolgozat feladatának »concret« megoldásához.

A megoldás legpraecisebb formulázása a következő: »A művészeti szép ugyanis nem az az átlátszó és folyékony *synthesis* az agyideg-tevékenységnek, melyben a végtelen számú sejtalakulatok egyformán középponti szerepet játszanak egymással szemben, nem ily tiszta formája ő a fogalomnak, melyben épen e szabad, átmenet nélküli, sima tevékenység alkotja a tartalmat, azaz nem a logikai eszme; viszont nem az a puszta, soha meg nem állapodó s egy egyedi *synthesis*sé össze nem forrt tényalakulat, a soha meg nem nyugvó, le nem csendesedve hullámzó előtérbeli középponttiaság, mely irtózik az egyformán középponti elemekből álló öszténytől, azaz a természet eszméje; — nem, hanem ő az örökké tevékeny, meg nem álló és mégis egy egyedi ösztényben megvalósuló, — ellentét nélküli szabad érzéktevékenység.«

Komoly objectivitással tanulmány tárgyává tevén a nem mindennapi türelmet igénylő fejtegetést — türelmemért, ha egyeb-

ért nem is, némi elismerést várok — a következőket constatálhatom: *a*) a thesis nem igaz ítélet; *b*) a dialektikai módszer alkalmazása csakis lényegének nem ismeréséből történhetett; *c*) a megoldás mást bizonyít, nem azt, mit a thesis magában foglal.

A logikailag fegyvelmezett gondolkodás, megerőltetés nélkül veheti észre a dolgozat thesisének borzalmas abstrusitását. A »Panaisthesis« sarktételeiből formailag helyesen van ugyan lehozva, de anyagilag határozottan nem igaz. Olyan állító assertorium ítélet, melynek subjectuma: eszme praedicatuma: agyidegtevékenység, sem analytice, sem synthetice nem szerkeszthető, hacsak a gondolkodás törvényszerűségét nem akarjuk tagadni. Analytice nem, mert az eszme fogalmának tartalmában, sem tevékenység általában, sem agyideg-tevékenység különösen nincsen; synthetice nem, mert nem találunk rátiót, mely a gondolkodást rábirhatná, hogy az eszméről mint subjectumról azt állítsa: agyideg tevékenység.

A dialektikai módszer alkalmazása csak annak nem tudásából történhetett, mi a különbség a dialektikai és a historiai genesis közt. Csakis innen meríthették a »Panaisthesis« adeptusai azon végzetetlen könnyenhivősegre és philosophiai tapasztalatlanságra valló hitet (valóságos Köhlerglaube), hogy valamint Hegelnek sikerült dialektikájával kimutatni, hogy systemája álláspontjáról az idea önkifejlődése másként, mint azt ő kifejti, nem gondolható, és így az idea gondolásának ezen szükségképenisége egyszersmind az objectiv igazság kriteriuma: úgy majd nekik is sikerül a dialektikai módszer borzalmas alkalmazása által az agyvelő tevékenységére kimutatniok, hogy az másként, mint mondják, nem gondolható, és ennek következtében nem csupán csak az objectiv igazság kriteriumára tesznek szert, hanem egyszersmind magát a realis történet is pontosan határozhatják meg minden egyes mozzanataiban sajátos »metaphysikai« álláspontjuk nyújtotta madártávlatból. Ugyanis a »Panaisthesis« sajátos metaphysikai álláspontja azon már említettem feltevés, hogy az agyvelő a realisan létező gondolatok bolya és ki nem fejlett állapotában Hegel »subjectiv szellemének« »concret«, azaz realis correlatja és hogy ezen realis correlatnak is épen oly önkifejlődési folyamata van, mint Hegel »subjectiv szellemé«-nek.

Nem lehet feladatomban — a kritika nem oktat — annak kifejtése, miért absurdum Hegel dialektikai módszerének alkalmazása az agyidegrendszerre és tevékenységére; csak annyit jegyzek meg, hogy az agyvelőt metaphysikailag — mint ezt a »Panaisthesis« teszi — nem lehet tetszés szerint culturálni és fejleszteni; mert az agyidegrendszer és tevékenysége az empiria tárgya. Itt nem lehet azzal előállni, hogy annak meg ennek így meg úgy kell történnie, mert mi azt mondjuk, hogy története másként nem gondolható; hanem itt a való, realis történet magát kell megmutatni, constatálni, még pedig, más elfogadható mód hiányában,

kutatások, megfigyelések és kísérletek alapján. Avagy annyira tökéletesítette-e a »Panaisthesis« a dialektikai módszert, hogy segítségével pl. egy teljesen ismeretlen magszem láttára azonnal képes megmondani, micsoda növény fog belőle kifejlődni.

Azonban a megoldás még így sem bizonyítja be a thesist, azt, mit bizonyítani kellett, hanem azt, mit épen mellőzni akart. Mert ha igaznak fogadjuk is el mindazt, mit a dolgozat a szép eszméjének conceit megoldása céljából a metaphysikai agyvelőről és tevékenységéről mond: még az ekként nyert praemissákból sem következik az, hogy az eszme = agyideg-tevékenység, hanem csak annyi, hogy az »agyplasson«-nak az eszme létesítése végett ilyen meg olyan tevékenységet kell kifejtenie. Azt bátran lehet mondani — persze az újság ingere nélkül — hogy az eszme, mint jelenség nem egyéb az »agyplasson« saját, az eszmét létesítő tevékenységének perceptiójánál, hogy ezen tevékenység az eszme tudatos feltűnésének ,*conditio sine qua non*‘-ja; de hogy a tevékenység az eszme — soha! Az eszme tudatos alanyt postulál elutasíthatatlanul és csakis ezen alany tudatosságában existál idealiter — nincs kifogásom ellene, ha a »Panaisthesis« metaphysikai »agyplasson«-ját teszi ilyen tudatos alannyá — de realiter semmi körülmények közt. Az eszme realis létének feltevése képtelenség, akár tevékenység, akár bármi néven nevezendő »sejtalakulatok« alakjában.

A kimutatottakat összegezve: »A szép, mint agyideg-tevékenység« című dolgozat thesise csak grammatikai mondat, nem logikai ítélet; alkalmazta módszere épen nem alkalmazható; bizonyításából nem az folyik, mit bizonyítani akart, hanem épen az, mit nem akart; a lehozott meg egyszerűen hasznavehetetlen; ennél fogva a dolgozat sem feladatát nem oldja meg, sem tudományos értékű adatokat nem szolgáltat. Vannak munkák, melyek a philosophiát, mint olyant, véghetetlenül lenézve és csak a mikroskoppal és bonckéssel való ügyes bánás eredményeire támaszkodva, mégis jog gyanánt praetendálják maguknak a hozzászólást a philosophia legnagyobb problémáihoz. Ezen munkákat a philosophia, dacára annak, hogy nem philosophiaiak, az exact kutatás bennük felhalmozott adatai miatt, tekintetbe venni kénytelen. De hogy sem a speculatio, sem az exact kutatás terén eredményt fel nem mutató munkák számba jöjjenek, azt legelfogultabb elvtársuk sem várhatja. Zsákban még lehet néha macskát árulni, sőt eladni; de a nélkül bajos még oly könnyen hívó vevőnek is nyakába akasztani, mint a minő, legalább eddig, a magyar philosophiai irodalom volt.

III.

A hitet, hogy Hegel halála óta a philosophiai speculatio-teremtő ereje tűnő félben van, sok tekintélyes és a philosophiai

irodalomban jártas, benne jóhangzású névvel bíró férfiú vallja. Annak feltevésében, hogy Hegel systemája egyfelől valamennyi elődjének eredményét magasabb egységben magában foglalja, másfelől, hogy semmit el nem vet, mit az előzők tanítottak, és hogy többet ért el, mint a mire azok törekedtek : Hegel idealismusán túl a speculativ philosophiának továbbfejlesztését lehetetlennek mondják. — Tagadják, hogy létezik egy philosophiai munka is a Hegel halála óta megjelentek és ismeretessé váltak közt, mely a panlogismust meghaladná. Ezen munkákra azt mondják, hogy vagy restaurationalisok, vagy kiépítők, vagy synkretizálók vagy történelmie. Azon nézetet, hogy a stagnálás korát éljük és hogy Hegel systemája a speculativ philosophia netovábbja, magam is vallom, de azért a philosophia fejlődését más irányban, biztosra veszem. Mert azon eredmény, melylyel az emberi szellemet egyfelől a speculativ philosophia, másfelől az exact kutatás, a szó legtágabb értelmében vett természettudomány, gazdagította: több mint elegendő egy új és termékeny alap megteremtéséhez, melyen lehetségesnek kell lenni a speculativ principiumoknak az exact kutatás legmagasabb resultatumaival való egyesítése, és ennek következtében a lét problémájának megoldására való törekvésben, az objectiv igazság megközelítése, ha csak egy lépéssel is. Azt hittem, hogy ilyen célzattal bíró kísérlettel van dolgom, midőn »A szép, mint agyideg-tevékenység« című tanulmány olvasásához fogtam; annál is inkább hittem, mert a tanulmány elfogadta philosophiai rendszer neve ilyesmit sejtet. De sem a dolgozatban, sem az alapját képező újnak kiadott rendszerben nem találtam semmit, mi ezen hitemben megerősíthetett volna. Mindkettő régi, ellentétes dolgok egybefoglalására törekvő, de meghiúsult kísérlet, mely a fenti osztályozás szerint, ha egyáltalán valahová, úgy legfőlegb a synkretizálva kiépítők közé sorozható.

A »Panaisthesis« a »gondolkodásszülte fény«-nek az »abstract«-nak, mint a lét alapjának elvetésével, korunk philosophiai fejlettségének postulatumaig emelkedik ugyan, de a realis létnek, mint principiumnak felállítása és ennek következtében a gondolatnak a realis lét attribútumaival való felruházása által, mind a speculativ philosophiával, mind az exact kutatással szemben ferde és tarthatatlan helyzetbe jő. Ítéletem indoklása végett vissza kell térnem a »Panaisthesis« legfőbb tanára, nem hogy folyományait részletesen bíráljam — mennyire szükséges volt, már megtettem — hanem hogy úgy a dolgozat, mint az alapjául szolgáló rendszer általános, mintegy philosophiai-történelmi színvonalt, úgyszintén állását Hegel systemájával szemben meghatározhasam.

A »Panaisthesis« az összes »eddig« philosophiák tévedését, hogy a a lét alapjául gondolati tényt tettek, elkerülendő, a

gondolatot ruházza fel a realis, a való lét attributumaival, vagyis »az abstract absolut eszmét concret, ellentét nélküli érzéktevékenységgé változtatja.« A mi tehát gondolati, szellemi jelenség, az valóban is existál, még pedig az »agyplasson« »rendkívül bonyolult«, »elképzelhetlenül finom«, »milliárdnyi és milliárdnyi« »sejtalakulataiban és »kapcsoló elemeiben«; »összténye« a tudat; »ellentét nélküli tevékenysége« a szellem, az eszme katexochen. »Minden, a mi van, kiterjedés, mint érzéki terjeszkedés«; »jelenség és létazonos.«

Az elv ezen formulázása lehetőleg a legszerencsétlenebb. Az előnyök nélkül a speculativ és exact kutatás hátrányait egyesíti. Veszendőbe megy a speculativ philosophia előnye, hogy principiuma mindig van, a nélkül, hogy az exact kutatásé — a tapasztalati alap megtartható lenne. Nem is áll azon magaslaton, melyet, mind a speculativ, mind az exact kutatás mai fejlettsége okvetlenül megkövetel. A speculativ philosophia eredményei mellett annak felállítása principiumul, hogy a mi van »kiterjedés, mint érzéki terjeszkedés« ép oly lehetetlen, mint a gondolatnak a realis lét attributumaival való felruházása az exact kutatás tapasztalati adatai mellett. Im már sem a naiv materialismusnak, sem a tapasztalati alapot nélkülöző speculativ philosophiának nincs létjoga. Ignorálván mind a speculativ, mind az exact kutatás eredményeit, a »Panaisthesis« maga-magát száműzte a tudomány honából. Mert minden, akár a tapasztalati, akár a speculativ téren tett tudományos jelleget igénylő kutatás eredményének ki kell állania a következő elvhez való viszonyításából álló próbát: hamis minden a tapasztalat biztos adatainak ellenmondó speculativ eredmény; hamis az empirikus ténynek minden, a tiszta logikai speculatióval összeegyeztethetlen felfogása és magyarázata. Ennél fogva hamis a »Panaisthesis« speculativ eredménye: hogy az agyidegrendszer általában és az agyvelőt képező »protoplasma« különösen, »egy roppantul kifejtett, utánképzett világ, mely teljesen magában hordja a külső nagy világot végtelen alakulatainak természetszerű összefüggésében«, és hogy ellenmondás nélkül nem képzelhetünk el semmiféle jelenséget, melynek való léte fel nem volna található itt; mert ennek határozottan ellentmond az agyvelőről és funkciójáról összegyűjtött és constatált tapasztalati adatok nagy összege, melyek egyikével sem igazolható a »Panaisthesis« feltevése. Ugyancsak hamis a »Panaisthesis« azon tapasztalati ténynek, hogy a gondolkodás az agyidegrendszer térben és időben végbemenő meghatározott változásaitól van feltételezve, — olyan felfogása és magyarázata: hogy a történi változások a »kialakult«, többekévébé »rezgő«, »előtérbe és háttérbe« jutó, »egybevegyített« »sejtalakulatok«, »össztények« stb., maguk, a gondolatok, fogalmak, eszmék reális voltakban; mert ez összeegyeztethetlen a

logikai speculatióval, mely szerint az, hogy $A = A$, szent és megdönthetetlen és ennek következtében a mi »sejtalakulat«, az sejtalakulat, a mi »protoplasma-tevékenység«, az protoplasma-tevékenység örökön örökké; sem több, sem kevesebb, akármily »finom«, »véghetetlen bonyolult«, »elképzelhetetlen« legyen is a »tevékenység« processusa.

De az olyan rendszer, melynek speculativ eredménye ellenmond a tapasztalatnak, a tapasztalati tényekre vonatkozó felfogása meg ellenmond a logikának, nemcsak hogy nem lehet más, legkevesbé a Hegel rendszerének továbbfejlesztése és a rajta alapuló aesthetika Hegel aesthetikájának correctivuma, hanem megvilágításra és correctióra inkább, kettejük szorulván: annyira alatta áll Hegel rendszerének és aesthetikájának, hogy köztük összehasonlításról sem, nemhogy párhuzamba állításról lehetne szó. És így azon lépés, mely Hegel rendszerét a »Panaisthesis« től elválasztja, aligha nem az, melyről mondják: »C'est de pas du sublime au ridicule.« Kétség fér ahhoz is, vajjon a »Panaisthesis« rendszerén alapuló aesthetikának helye biztosítva van-e »a concret tudományok örök hazájában«? Életrealitása »A szép, mint agyideg-tevékenység« vérmes reményei dacára, aligha lesz eléggé tartós, hogy ott helyét elfoglalhassa, mert ezen aesthetika se nem concret, se nem tudomány.

A »Panaisthesis« és »A szép, mint agyideg-tevékenység« általános philosophiai színvonalát magasabbra nem emeli azon körülmény sem, hogy Hegel dialektikai módszere náluk alkalmazásra talál. Ezen operáció felfogható ugyan, de nem indokolható.

Köztudomás szerint a tudománybaa az inductiv (analyt.), a deductiv (synthet.) és a dialektikus módszert szokás megkülönböztetni. Mind az inductiv, mind a deductiv módszernek előnyei és hátrányai vannak. Melyik bir előnnyel a másik felett? hol alkalmazandó az egyik, hol a másik? erről lehet vitatkozni, de hogy a dialektikai módszer tapasztalati ismeretnyomozásnál nem használható, ebben a hozzáértők mindnyájan megegyeznek. Maga Hegel (Encycl. 226. §.) csak a philosophiai speculatiót reserválja methodusának. És mit tesz a »Panaisthesis« és »A szép mint agyideg-tevékenység?« Eppen ellenkezőjét annak, mit tenni kellene: vegyest analytic és synthetice jár el a speculatióban és dialektice a tapasztalati téren. Kiindulván a nyomás és innervatio érzetéből (15. old.) constatalja, hogy az »érzéki« lét — melyen kívül más nincsen — »legegyszerűbb egyedi alakja a parány — mint érzéki terjeszkedés.« Ebből construálja azután a testeket, a mindenséget és a mindenség concentráltabb, »utánképzet« mását az »agyplasson«-t, mint a realisan létező gondolatokrealis »synthesis ét.« És midőn ezzel tagadhatatlanul az empiria terére lépven, az agyidegrendszer és tevékenysége megha-

tározásához fog: a dialektikai módszert veszi elő és az ennek alkalmazásával nyert thesisek, antithesisek és synthesisekre vonatkozólag azt kívánja, hogy a tudomány ezeket realisan végbemenőknek tekintse és elhigye, hogy az »agyplasson« épen úgy fejlődik concret módon, mint Hegel ideája »abstracte.« Annál vakmerőbb azon követelmény, mert »A szép mint agyideg-tevékenység« hihetetlen ignorantiát árul el a tapasztalati — nem a metaphysikai — agyvelő physiologiáját és psychologiai functióit illetőleg. (E miatt talán még sem vakmerő ama követelménye.) Az ignorantián kívül más nem lehet oka azon compromittáló állításnak, hogy az érzéklet és a visszaidézett képzet közti különbség tudatossága az innervatio intenzitásának fokától függ. (40. old.) Elkövetve ezen végzetes hibát — pedig ettől minden iskolai psychologia egyszeri elolvasása megóvta volna — a dolgozat incompetenssé vált nemcsak a philosophia nagy problémáihoz, hanem a tapasztalati psychologia legegyszerűbb kérdéseire is hozzászólni. Hegel ideájának borzalmas átvarázslásáról az agyidegrendszer »protoplasmájává,« akár ne is szóljak; csakugyan felesleges. Hogy ez képtelenség, a philosophiai előképzettséggel bíró olvasó úgy is tudja, a laikus meg csak nyer vele, ha bizonyítgatás nélkül is elhiszi, hogy az

»A szép mint agyideg-tevékenység« terminológiája — csak az óvéről szólhatok, mert a »Panaisthesis«-ét eredetiben nem ismerem — rendkívül pontatlan és annyira pongyola, hogy ezen körülmény a legkiméletesebb bírálóban is könnyen azon gyanut keltheti, hogy a szerző a terminusok helyes értelmét teljes biztonsággal nem tudja. Ennek következtében a megértés olyan akadályokkal találkozik, melyek mindég könnyen hárríthatók el, ha a praecisításra gondot fordítanak és a terminusokat igazi értelmükben veszik. Nagyon jól tudom, hogy rendszer-alkotó philosophus gyakran kénytelen új gondolatainak kifejezésére új műszavakat teremteni, vagy a régieket a megszokottnál más értelemben venni, de a megfelelő magyarázatról is kell gondoskodnia, ha egyébként meg akarja magát értetni. Azért még hagyján, hogy az »abstract« mindig a reális, a »concret« mindig az ideális lét ellentétéül van használva, mert ez valahogy a »Panaisthesis« tanaiból leszármaztatható. De már az philosophiai fejtegetésben — melynek oly praecisnek kell lenni, mint a mathematicai deductiónak — nagy hiba, minden előző indokolás nélkül a reális létet fogalmilag meg nem különböztetni a »concret«-tól és megjelölésére felváltva tevékenységet, kiterjedést, tény, feszállapotot fölhasználni. Egyébiránt készséggel ismerem be, hogy ez a dolgozat legkisebb hibája. És míg a megismerkedésnél a »Panaisthesis«-sel szinte sajnálja az ember, hogy a feltüntetett philosophiai jártasság mellett csak a »Panaisthesis« létesült, addig »A szép mint agyideg-tevékenység« vak bizalmával a »Panaisthesis« minden tétele iránt oly könnyenhívőséget árul el, mely-

ből mindig bizton következtethetni a philosophiai járatlanságra, úgy hogy szinte örülni kell, hogy ezen nagy járatlanság mellett »A szép miut agyideg-tevékenység« mégis keletkezhetett. De ha a dolgozat ennek dacára kelleténél nagyobb önérzettel itél eleven és holt aesthetikák és philosophiák feletti, szinte önkénytelenül ötlük fel a gondolat, hogy Hegel ha aesthetikájának megvilágítását »A szép mint agyideg-tevékenység« által megéri, nem minden reá vonatkozó célzás nélkül mondta volna e a dolgozat előszavában is idézett szavait: »Megengedik, hogy a többi tudományokat tanulniok kell, hogy ismerjék őket és hogy csak bizonyos idevágó ismereteknél fogva érezhetik magukat jogosultaknak arra, hogy fölöttük ítéletet mondjanak. Megengedik azt is, hogy valaki cipőt készíthessen, tanulnia és gyakorolnia kell a módját, jóllehet már kinek-kinek meg van a mértéke a saját lábán, meg vannak kezei s bennök a természetes ügyesség a megkívántató munkára. Csakis a philosophálásra nem kell okvetlenül ilyen studium, szakértelem és fáradozás.«

O.

Feladatomat megoldottnak tekintem. Amennyire tőlöm tellett, iparkodtam az olvasó közönséget »A szép mint agyideg-tevékenység« című philosophiai tanulmány felől tájékoztatni. Tekintve philosophiai irodalmunk szegénységét, inkább szerettem volna dicsérni, mint kifogásolni. Csak kifogásolnom kellett. Mert oly philosophiai dolgozat, mely járatlanságra valló könnyen hívőségből választ fejtegetésének téves alapot, mely az önválasztotta alapon kitűzött feladatát nem oldja meg és elért eredménye értéktelen, mely általánosan nagyinak elismert munka megvilágítására, correctiójára törekszik, holott maga is megvilágításra és correctióra nagyon is rászorul és mélyen alatta marad a megvilágítandó színvonalának: semmi tekintetben sem felelt meg a legkisebb igényeknek sem, melyeket philosophiai munka iránt csak támasztani lehet.

Ezen ítéletemért szavatosságot vállalok mindenkivel szemben.

Mínt hogy azonban ezen ítéletemet okadatoló dolgozatom által sem elegendő érdemet nem szereztem arra, hogy személyem, nevem iránt valaki érdeklődjék; sem elegendő okot nem szolgáltatam arra — legalább akarva nem, — hogy valaki személyes támadást joggal intézhessen ellenem: az anonymitás igénytelenségében kívánok maradni. De ezen kívánságom még korántsem kérelem feltétlen discretió iánt. Ha a »Magyar Philosophiai Szemle« szerkesztősege azt tapasztalná, hogy olyasmit — ha a legcsekélyebbet is — akarok takargatni, mi az irodalmi tisztess-

ség szempontjából a nyilvánosság elé tartozik: azonnal lebbentse fel anonyimitásom fátyolát, nem, mert én hatalmazom fel rá, hanem mert ezt tennie kötelessége önmaga iránt. *) *γ* . . . *δ*.

Logika azaz Gondolkodástan. Középközlök használatára. Irta Dr. Nemes Imre. Budapest 1884. Kunosy Vilmos kő- és könyvnyomdája. Ára 1 frt.

A magyar philos. közönség bizonyára örömmel fogja tudomásul venni, hogy bölcsezetünk egyik veterán munkásának nézeteit egy tanítványa által, ha nem is egészen az eredeti szerző saját szavaival, de mégis az alapgondolat megtartásával rövid és értelmes alakban a logika terén közölve találja. Nemes úr jelen logikája Dr. Horváth Cyrill egyetemi tanár előadásaira támaszkodik s bár nem vagyok azon szerencsés helyzetben, hogy Nemes úr tanait Dr. Horváth Cyrill úr egyetemi előadásaiával összehasonlítsam, mégis azt hiszem, hogy a concret logika, milyennek Nemes úr a magáét nevezi, Horváth úrra mint »valódi tudományos megalapítójára« mutat vissza. E határvonást eredetileg átvett és a sajátból hozzátett részletek közt e helyen említöm; talán akad valaki, ki mint Horváth úr egyenes tanítványa ezen nem mellékes kérdést is fogja szellőztetni s eldönthetni. Mindenesetre Nemes úré az érdem, hogy irodalmilag tudtommal első adott kifejezést ezen irányynak.

A jelen mű, mint Nemes úr a bevezetésben helyesen mondja, az eddigi magyar logikáktól némileg különbözik. E különbség nem a tanoknak összefüggésében keresendő, mert e tekintetben alapjában új logikai tanrészletet nem találtunk benne; hanem inkább berendezésében és mondhatnám, egy sajtóságos fogásban, melyet szerzőnek »összerítés«-nek nevez, miért is logikája összerű vagy concret logikának nevezhető.

* Tisztelt munkatársunk ezen bírálatához csak két megjegyzést csatolok. Az egyik azon fogadtatást illeti, melyben »Az ember és világa« című művem részesült. Az »agyonhallgatás« ténye talán nem egészen »tény«, — a napi sajtóban legalább jelezték megjelenését; — tény azonban az, hogy a Szemlében megjelent bírálaton kívül más nem jelent meg róla s hogy a M. Tud. Akadémia a pályázott művet említésre méltónak sem találta. Ezen utóbbi pontról különben majd talán a következő füzetben lesz alkalmam szólhatni.

Az itt közölt bírálatra nézve egyelőre csak azt jegyzem meg, hogy annak objectív megjegyzéseit nagyrészt osztom s örülök, hogy a kérdéses cikk oly ügyes toll által írt bírálaton részesült. Egyet sajnálok, hogy bíráló ur ama cikket, mely nem egyéb Hegel tanainak igen szerencsétlen paraphrasisánál, oly komolyan vette; egy kis mosoly nem ártott volna az ilyen fenhangu kérdésessel szemben. S minthogy a bírálat oly módon van írva, hogy a bíráló személye egészen háttérbe szorul, nem találok szükségesnek az anonyimitás fátyolának fellebbentését.

Böhm Károly.